

Ийсаева А. Дж., филол. илимд. канд., доцент

e-mail: iisaevaanarhan@iksu.kg

ORCID: 0000-0003-0861-0148

Иманакунова И. Ж., доцент, e-mail: imanakupova@iksu.kg

ORCID: 0000-0003-0341-7381

Турганбекова Ш., магистрант

К. Тыныстанов ат. БМУ

Каракол ш., Кыргызстан

СИНОНИМДЕРДИ КОЛДОНУУ ЖАНА КОТОРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Синонимдерди колдонуу аркылуу сүйлөмдүн эмоционалдык-экспрессивдик деңгээлин туюндурабыз. Синонимдер бир сөздү улам-улам кайталай бербөө далалатынан сырткары, белгилүү бир деңгээлде ойду элестүү жана таасирдүү берүү аракетинде колдонулат. Ошондой эле ойду терең, толук жана күчөтүп берүү же тескерисинче басаңдатып берүү кызматын аткарат. Натыйжада, кеп стилистикалык боёктор менен шөкөттөлүп, таасирдүүлүгү артат. Синонимдеш сөздөр семантикасын, стилдик ыраң-түсүн, эстетикалык касиетин жана психологиялык жагдай-шартын толуктап турган ошол өзү колдонулган кептик чөйрөгө дал келиши керек. Ушундай кырдаалда гана алмаштыруу өзүн актап, көркөм ык-амал катары кабыл алынат. Бул илимий макала синонимдердин функционалдык колдонулушун азын-оолак ачып берүү менен англис тилине которуудагы айрым өзгөчөлүктөрүнө арналды.

***Түйүндүү сөздөр:** синоним, синонимдик катар, стиль, кайталоо, боёк, окшош маани, айырмачылык, күчөтүү, басаңдатуу.*

Ийсаева А. Дж., канд. филол. наук, доцент

e-mail: iisaevaanarhan@iksu.kg

ORCID: 0000-0003-0861-0148

Иманакунова И.Ж., доцент, e-mail: imanakupova@iksu.kg

ORCID: 0000-0003-0341-7381

Турганбекова Ш., магистрант

ИГУ им. К. Тыныстанова, г. Каракол, Кыргызстан
ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПЕРЕВОДА СИНОНИМОВ

Мы передаем эмоционально-экспрессивный уровень предложения через использование синонимов. Синонимы применяются не только для избежания повторения одного и того же слова, но и для того, чтобы на определенном уровне передать и усилить мысль. Также они выполняют функцию углубления, расширения или, наоборот, смягчения мысли. В результате стиль речи приобретает дополнительные оттенки и становится более выразительным. Синонимы должны соответствовать семантике, стилевым нюансам, эстетическим качествам и психологическим условиям конкретного речевого контекста. Только в таком случае замена слова синонимом оправдывает себя и воспринимается как художественный прием. В данной научной статье рассмотрены функциональные аспекты использования синонимов и некоторые особенности перевода на английский язык.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, стиль, повтор, окраска, сходное значение, различие, усиление, ослабление.

Iisaeva A. J., cand. philol. science, docent

e-mail: iisaevaanarhan@iksu.kg

ORCID: 0000-0003-0861-0148

Imanakunova I. J., docent, e-mail: imanakunova@iksu.kg

ORCID: 0000-0003-0341-7381

Turganbekova Sh., senior researcher

K. Tynystanov Issyk-Kul state university

Karakol, Kyrgyzstan

PROBLEMS OF USING AND TRANSLATING SYNONYMS

We convey the emotional-expressive level of a sentence through the use of synonyms. Synonyms are employed not only to avoid repeating the same word but also to convey and enhance meaning at a particular level. They serve to deepen, expand, or, conversely, soften the thought. As a result, the style of speech acquires additional nuances and becomes more expressive. Synonyms must align with the semantics, stylistic nuances, aesthetic qualities, and psychological conditions of the specific context in which they are used. Only in this way does the substitution of a word with a synonym justify itself and be perceived as a literary device. This scholarly article examines the functional aspects of synonym use and some particularities of translating them into English.

Key words: *Synonym, synonymous series, style, repetition, coloring, similar meaning, difference, strength hening, weakening.*

Айтылуучу пикирди так, таамай ар бир стилдин өзгөчөлүгүнө ылайыктап түшүндүрүү – кеп маданиятын жогорулатуучу негизги белгилердин бири. Бул талапты канааттандыруу үчүн өз эне тилибиздеги лексикалык, фразеологиялык бай каражаттарды, алардын арасындагы карым-катышты терең билүү зарыл. Синонимдерди изилдөө маселеси да ушул максатка ылайык келет. Анткени өз ара синонимдик катышты түзгөн каражаттардын бай запасына ээ болгон жана аларды өз шартына ылайык колдоно билген адамдын кеби айтыла турган ойду так да, таамай да бере алат. Оозеки же жазуу кептеринде колдонулган синонимдер бир эле каражатты (сөздү) кайра-кайра кайталай берүүдөн куткарып, кептин стилдик сапатын жакшыртууга, көркөмдүк өзгөчөлүгүн арттырууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Стилистикада тилдин синонимия кубулушу чоң мааниге ээ. Функционалдык стилистикада тилдик каражаттардын синонимдештиги биринчи кезекте эске алынат да, функционалдык стилдин түрлөрүн бирин экинчисин айырмалоо синонимдеш тилдик

каражаттарды тандоо принциби аркылуу ишке ашат.

Тил илиминде синонимия – 200 жылдан ашык убакыттан бери каралып жаткан жетишерлик изилденген көрүнүш. Ошого карабастан, бул маселе актуалдуу бойдон калууда. Себеби азыркы учурда деле окумуштуулар кайсы сөздөр синоним катары караларын, аларды кандай классификациялоо керек, синонимдүүлүктүн кандай критерийлери чечүүчү экендиги тууралуу талашып-тартышууда. Ошол эле учурда бул маселе тууралуу ар кандай жана көбүнчө карама-каршы пикирлер айтылат.

Мааниси жагынан жакын же окшош, бирок маанилик боёктору же стилдик боёгу боюнча бири-биринен айырмаланган сөздөр синонимдер деп түшүнөбүз. Мисалы, баатырларды *эр жүрөк*, *кыраан*, *көк жал* деп сүрөттөө менен, анын *коркпогон*, *тайманбас*, *алгыр* мүнөзүн сүрөттөйбүз. Бул сөздөрдүн бардыгы жалпы "коркуу сезими жок" маанисине ээ жана алардын ортосундагы айырмачылыктар дээрлик байкалбайт. Мисалы, «эр жүрөк» кара сөз адабий чыгармаларда кезиксе, «көк жал» элдик-поэтикалык чыгармаларда, ал эми «тайманбас» сөзү көпчүлүк учурда оозеки кепте кездешет.

Синонимдер белгилүү бир маанини берүүчү топту же катарды түзөт. Мисалы: *айлануу*, *тегеренүү*, *толгонуу*, *буралуу*, *чимирилүү*; *кайдыгер*, *сезимсиз*, *кумарсыз*, *муздак* ж. б. Сөздүктөрдө биринчи орунга, адатта, бул катардагы сөздөрдүн бардыгын кошумча семантикалык жана стилистикалык боёкчолору менен бириктирген жалпы маанини туюнткан негизги синонимди коюшат.

Бир эле сөздү ар кандай синонимдик катарга кошууга болот, бул полисемия менен түшүндүрүлөт. Мисалы: *кайдыгер кароо*, *көңүл кош кароо* – *cold look*; *айдарым жел*, *жумшак жел* – *gentle breeze*; *суук кыш*, *катаал кыш*, *оор кыш* – *cold winter*.

Тилде дээрлик бирдей мааниге ээ болгон синонимдердин катары дагы кездешет. Андай синонимдеш сөздүктө жалпы маанидеги варианты менен гана берилет. Мисалы: *мында*, *бул жерде* – *here*; *анткени*, *себеби* – *that's why*; *үстүбүздөгү жылы*, *ушул жылы* – *this year*; *илимпоз*, *окумуштуу* – *scientist*; *наристе*, *ымыркай* – *baby*; *тил илими*, *лингвистика* – *linguistics* ж. б.

Ошону менен катар эле, синонимдердин ортосунда анча-мынча, көбүнчө өтө байкалбаган семантикалык айырмачылыктар дагы болот. Мааниси ар түрдүү болгон синонимдер семантикалык же идеографиялык синонимдер деп аталат. Мисалы: *бороон*, *бурганак*, *алай-дүлөй* – *storm*, *hurricane*, *gale*.

Жалпысынан окшош мааниге ээ болгону менен («күчтүү, кыйратуучу шамал»), ар биринин өзүнө тиешелүү боёктору бар: *бороон* – кээде жөн гана катуу шамал болсо, *бурганак* – катуу жааган кар, *алай-дүлөй* – катуу шамаал менен коштолгон кардын катуу жашы.

Ал эми *шайыр* – *cheerful* жана *көнүлү ачык* – *with good mood* деген сөздөр экөө тең адамдын жакшы маанайдагы сырткы көрүнүшүн көрсөтүп турат. Бирок адам эч кандай себепсиз эле шайыр боло алат, ал эми көнүлү ачык болуу үчүн адамда, адатта, кандайдыр бир себеби болот. Шайыр деген сөз адамдын туруктуу мүнөзүн билдириши мүмкүн, ал эми көнүлү ачык деген убактылуу гана абалды билдирет.

Дагы бир мисал: *көз салуу* жана *кароо* мааниси жагынан абдан жакын сөздөр, бирок *көз салуу* этиши *кароо* этишине караганда кылдаттык менен аткарылган кыймыл-аракетти билдирет да, англис тилине *to look after* этиши менен берилсе, *кароо* *to look at* менен берилиши мүмкүн. Демек, семантикалык синонимдер өзүнүн ар түрдүү семантикалык боёкторунун негизинде адамдын ой жүгүртүүсүнүн өтө терен маанилерин дагы бере алат.

Кээ бир синонимдер өзүнүн стилдик боёгу боюнча айырмаланып турат. Мисалы:

мылжыюу – grin; жылмаюу – smile, күлүү – laugh. Биринчиси негативдүү пикирди түшүндүрсө, экинчиси позитивди туюдуруп, үчүнчүсү каалаган стилде колдонулса болот. Мындай синонимдер стилистикалык деп аталат, алар семантикалык жактан кем эмес көңүл бурууну талап кылат.

Тилдердеги синонимдердин байлыгы жана экспрессивдүүлүгү аларды туура тандоо менен жана кепте кылдат колдонуу менен ошол тилдин чексиз мүмкүнчүлүктөрүн түзүп бере алат. Өзүнүн чыгармаларынын тилинин үстүндө иштеп жаткан жазуучулар синонимдерге өзгөчө маани берүү менен кепти так жана жандуу кыла алышат.

Мааниси окшош көптөгөн сөздөрдүн ичинен автор айтылып жаткан ойду так билдирүүчү эң негиздүү боло турган сөздүн бирин гана колдонот. Окурман көбүнчө тигил же бул сөздүн артында синонимдердин, атаандаш сөздөрдүн бүтүндөй сериясы турганын, автор алардын ичинен эң ылайыктуусун тандап алгандыгын түшүнбөйт. Синонимдердин бир катар тизмесинен бири тандалгандыгын чыгарманын кол жазма вариантынан гана көрө алабыз.

Синонимдердин көркөм чыгармаларда колдонулушу же стилистика-эстетикалык кызматы, тилдик башка кубулуштар сыяктуу эле, анын табият-маңызына байланыштуу келет, бул жагынан алганда, синонимдердин семантикасы бир эле маалда төмөнкүдөй карама-каршы касиетке ээ экендигин атайын белгилей кетүү керек: 1) синонимдердин маанилик жактан бири-бирине окшош жакын, экендиги; 2) бири экинчисине кайсы бир белгиси (маанилик боёкчосу, стилдик ыраңы ж. б.), тагыраак айтканда, түгөйлөрүнүн маанилери белгилүү бир деңгээлде бири-бирине карама-каршы коюлушу. Сүрөткерлер үчүн синонимдердин маанилик жалпылыгы канчалык мааниге ээ болсо, алардын карама-каршылык деңгээли да ошондой эле зор мааниге ээ, анткени ушул жагдай сүрөткерлерди бир эле нерсени ар тараптан кеңири ачып, ойду так, таамай жана элестүү, таасирдүү берүү үчүн синонимдерди колдонууга мажбурлайт. Албетте, синонимдерди колдонуу жазуучуларга кайталануудан качууга жардам берет:

Бакыт эңсеп, эртеңине күлүндөй,
Сынга сыпаа төрдүн кирсиз гүлүндөй,
Же туйлаган күмүш кашка булактай
Ээнде агып, тунугунан бүлүнбөй,
Жанга камсыз ууз, *таза* кездери
Улам артка уурдалып билинбей,
Кыз жетилди түнт тарапта, чет жакта,
Биздин тоолук көп кыздардын бириндей (С. Эралиев «Ак Мөөр»).

Filled with sweet and simple happiness
Like the fresh flowers of the virgin pastures,
Or the spring's silvery water and
The purest streams,
Her early childhood was carefree.
This time of *innocence* passed imperceptibly as
The girl matured into adulthood, alongside the
Other girls of the mountain dwellers.

Акындын балалыкты ууз, *таза* деген синонимдер менен бериши англис тилинде *innocence* деген бир сөз менен эле которулду.

Ошол эле учурда синонимдер кепти түрлөп гана тим болбостон, сүйлөмдөрдүн жасалгасына кылдат семантикалык жана стилистикалык боёкторду да киргизет:

Таттуу ойлор, *термен, таптан* апкелип,

Тынч көшүлткөн уйкусуна жаткырат.

She lies in bed, focusing on pleasant, positive thoughts.

Терметип, таптан уктатуу деген маани англис тилине *орон, чылгап, бөбөк ырын ырдап* деген мааниде айтылган.

Синонимдердин бир өңчөй мүчөдө (баяндооч, аныктооч ж. б.) колдонулушу кыймыл-аракетти же анын атрибутун бекемдөөгө жардам берет. Мисалы: 1. *Ал элпек жана кичи пейил, коркпогон жана чечкиндүү адам болгон*; 2. *Ал эр жүрөк, өжөр адамдарды кандай жакшы көрчү!* 3. *Эртеси мен айылга, Барскоонго, атамдын үйүнө бардым*. Биринчи жана экинчи сүйлөмдөр адамдын мүнөзүн аныктоочтордун кошулушу менен тереңдеп айтып жатса, үчүнчү сүйлөм кыймылдын ордун конкреттеп айтып жатат. Ал эми «Ак Мөөр» чыгармасында адамдын ахыбалы такталып жатат:

Жок, Батышжан, кандай десен, андай де,

Соо эмесмин, мен сүйүүгө мастаймын.

Англис тилиндеги котормодо *соо эмесмин, масмын* деген синонимдер колдонулбай жөн гана *сүйүп калдым* деген саптар *have fallen in love* менен берилген.

Синонимдердин катар келиши менен ар бир кийинки синоним мурункусунун маанисин күчөтөт же тетирисинче басаңдатат: 1. Анын өзүнүн көз *караштары, ишенимдери, дүйнө таанымы* бар. – He has his own views, beliefs, world view; 2. Анын *ойлонбой айткан сөздөрү, кылган орой мамилелери* менин ага болгон *сүйүүмдү* күндөн күнгө *өчүрүп, сезимимди суутуп, кош көңүлдүктү туудуруп* келе жатты.

Жогорудагы 1-мисалда катар келген синонимдер ойду күчөтүп көрсөтсө, 2-мисалда аны басаңдатты. Ал эми «Ак Мөөр» поэмасындагы:

«Бийык» жанды – эч ким *«колу тийбести»*,

Ээн жерде эрктеринче *ийлешти*.

Узунан, туурасынан салышты:

- «Билип жүргүн бизди кантип бийлешти!»

He had lived like a holy person,

Who enjoys a life of immunity.

But now, dragged to some remote place,

He was given a licking.

Мында *бийык*, *кол тийбес* деген синонимдеш маанилер *holy, immunity* деп берилип, *ийлешти, узунан, туурасынан салышты* деген синонимдеш маанилер бир эле маани *he was given a licking* деген бир сүйлөм менен берилди да, ойду күчөтүү иретинде колдонулган.

Текстте оозеки кептик, диалектилик сөздөрдү кезиктирсек, биз аларды нейтралдуу, көп колдонулган сөздөр менен салыштырып, алмаштыра алабыз. Маселен, *My olds, my dearest people did their best to give me good education.* – *Менин ата-энем, менин эн ардактуу адамдарым* мага жакшы билим берүү үчүн болгон күчүн жумшашкан. Бул сүйлөмдөгү сөздүн синонимин берип, салыштыруу аркылуу чыгармадагы каарман ошол стилдеги сөзгө артыкчылык берери жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Туура синонимдерди тандоо менен бир эле сөздү кайталоодон жана сүйлөөдөгү монотондуулуктан качууга болот. Бир эле маанини ар кыл синоном менен туюнтуп, бир сөздү экинчи сөз менен тактап же бир нече синоним сөздөрдү чогуу колдонуп, ойду күчөтүп, бир эле предметке ар тараптуу мүнөздөмө бере алабыз. Тил адамдын куралы, аны колдоно билсек өзүбүздүн оюбузду шөкөттөп, окурманга ары жагымдуу да, ары жеткилүктүү да кылып тартуулайбыз.

Адабияттар:

1. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка [Текст] / Ю. Д. Апресян. - М.: Наука, 1974.
2. Баялиев, А. Манас эпосунун тили жана стили (улуу манасчы Сагымбай феномендик дили жана көркөм стиль) [Текст] / А. Биялиев. - Бишкек, 2004.
3. Жунусов, А. Кыргыз тилиндеги жай сүйлөмдөрдүн синонимиясы : филол. илимд. канд. ... дисс. авторефераты [Текст] / А. Жунусов. - Бишкек, 2006.
4. Ийсаева, А. Сүйлөмдүн жаралышындагы трансформация процессинин ролу [Текст] / А. Ийсаева // Научная дискуссия: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. - №2 (53). - Москва, 2017. ISSN 2309-1959. - С. 92-97.